

Чернівецький національний університеті мені Юрія Федьковича

Навчально-науковий Інститут фізико-технічних та комп'ютерних наук

Кафедра електроніки і енергетики

СИЛАБУС
навчальної дисципліни

“ Оптичні і фотоелектричні явища в напівпровідниках”

вибіркова

Освітньо-професійна програма **“Мікро- та наносистемна техніка”**

Спеціальність № 153 “Мікро- та наносистемна техніка”

Галузь знань 15 “Автоматизація та приладобудування”

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Навчально-науковий Інститут фізико-технічних та комп'ютерних наук

Мова навчання українська

Розробники: Стребежев Віктор Миколайович, доцент, к.ф.-м.н., доцент

Профайл викладача (-ів)

<http://ptcsi.chnu.edu.ua/teachers/%d1%81%d1%82%d1%80%d0%b5%d0%b1%d0%b5%d0%b6%d0%b5%d0%b2-%d0%b2%d1%96%d0%ba%d1%82%d0%be%d1%80-%d0%bc%d0%b8%d0%ba%d0%be%d0%bb%d0%b0%d0%b9%d0%be%d0%b2%d0%b8%d1%87>

Контактний тел. 0992624184

E-mail: v.strebezhev@chnu.edu.ua

Сторінка курсу в Moodle <https://moodle.chnu.edu.ua/course/view.php?id=1097>.

Консультації

Очні консультації: **вівторок з 16.30 до 17.30**

Онлайн-консультації: **вівторок з 16.30 до 18.00**

Очні консультації: за попередньою домовленістю: **середа з 16.10 до 17.10**

1. Анотація дисципліни (призначення навчальної дисципліни)

Курс “Оптичні і фотоелектричні явища в напівпровідниках” для студентів закладів вищої освіти є навчальною дисципліною з вивчення фізичних основ взаємодії електромагнітного випромінювання з напівпровідниками та структурами на їх основі.

Курс включає в себе розгляд основних механізмів поглинання світла в напівпровідниках, процесів фотоіонізації та взаємодії фотозбуджених носіїв заряду з кристалічною ґраткою кристала, що визначають основні параметри оптичних і фотоелектричних матеріалів і приладів, виготовлених на їх основі.

Аналізується ефективність процесів, які протікають в напівпровідникових кристалах і структурах при освітленні і залежать від ряду факторів: чистота матеріалу й досконалість кристалічної ґратки, енергія фотонів та інтенсивність випромінювання, температура, тиск, електричні і магнітні поля.

Особлива увага в курсі приділяється вивченню фізичних явищ та ефектів, які виникають під дією світла в напівпровідниках (зміна електропровідності, виникнення електрорушійних сил), що лежать в основі нових конструктивних видів апаратури опто- і фотоелектроніки: ІЧ-фільтрів, імерсійних лінз, фотодіодів, фотоопорів, фотоприймачів, фотолюмінесцентних приладів, сонячних елементів.

Переваги вивчення дисципліни “Оптичні і фотоелектричні явища в напівпровідниках” полягають у тому, що отримані компетентності дадуть студентам основи свідомого освоєння нових теоретичних, технологічних, конструкційних та матеріалознавчих підходів щодо сучасної, зокрема мікромініатюрної опто-фотоелектроніки, що допоможе їм стати досвідченими спеціалістами в області мікро-та наносистемної техніки.

2. Мета навчальної дисципліни:

Метою викладання навчальної дисципліни “Оптичні і фотоелектричні явища в напівпровідниках” є формування у студентів базових знань з фізичних основ, явищ і процесів, якими визначається взаємодія електромагнітного випромінювання з напівпровідниками і структурами на їх основі, а також знань оптичних і фотоелектричних властивостей, основних механізмів поглинання світла в напівпровідниках, процесів фотоіонізації та взаємодії фотозбуджених носіїв заряду з кристалічною ґраткою, фізичних явищ та напрямків їх застосування при розробці сучасних приладів опто-фотоелектроніки, оптимізації характеристик і параметрів оптичних та фоточутливих матеріалів і приладів.

3. Пререквізити. Засвоєння матеріалу даної дисципліни передбачає знання основ дисциплін “Квантова механіка”, “Фізичні основи електроніки”, “Фізика твердого тіла”.

4. Результати навчання

знати:

- фізичні закономірності і фізичні явища, що визначають взаємодію електромагнітного поля з речовиною напівпровідника, характеристики і параметри фоточутливих матеріалів та приладів опто- й фотоелектроніки;
- основні теоретичні моделі, що визначають сучасний науковий аналіз залежності властивостей напівпровідників від опромінення електромагнітним випромінюванням та основи вимірювання оптичних, фотоелектричних параметрів і характеристик напівпровідникових кристалів і структур;
- основи технології оптичних напівпровідникових матеріалів і приладів, виробництва та експлуатації оптичних і фотоелектричних приладів;

вміти:

- реалізовувати оптимізацію дії факторів (енергія фотонів, інтенсивність випромінювання, температура, електричні й магнітні поля), які впливають на ефективність роботи напівпровідникових оптичних і фотоелектричних приладів – відрізних фільтрів, імерсійних лінз, фотоприймачів, сенсорів, фотолюмінесцентних приладів, сонячних елементів;
- аналізувати і оптимізувати напівпровідникові матеріали і структури, фундаментальні властивості і характеристики оптичного випромінювання, критерії застосування оптичних і фотоелектричних явищ для забезпечення виконання завдань мікро-та наносистемної техніки;
- проводити вимірювання оптичних і фотоелектричних характеристик напівпровідників і визначати їх параметри.

Програмні результати навчання

ПР 6. Застосовувати навички планування та проведення експерименту для перевірки гіпотез та дослідження явищ мікро-та наноелектроніки, вміти використовувати стандартне обладнання, складати схеми пристроїв, аналізувати, моделювати та критично оцінювати отримані результати.

5. Опис навчальної дисципліни

5.1. Загальна інформація

Форма навчання	Рік підготовки	Семестр	Кількість		Кількість годин						Вид підсумкового контролю
			кредитів	годин	лекції	практичні	семінарські	лабораторні	самостійна робота	індивідуальні завдання	
Денна	3	5	3,0	90	30	-	-	15	45	-	екзамен

5.2. Дидактична карта навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	денна форма					
	усього	у тому числі				
		л	пр	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7
Модуль 1						
Змістовий модуль 1. Оптичні властивості напівпровідників						
Тема 1. Вступ. Оптичні характеристики напівпровідників.	12	4	-	2	-	6
Тема 2. Основи фізики взаємодії випромінювання з напівпровідниками.	12	4	-	2	-	6
Тема 3. Поглинання випромінювання в напівпровідниках.	12	4	-	2	-	6
Тема 4. Явища світіння в напівпровідниках.	9	2	-	2	-	5
Разом за змістовим модулем 1	45	14	-	8	-	23
Модуль 2						
Змістовий модуль 2. Фотоелектричні явища в напівпровідниках						

Тема 5. Фотопровідність в напівпровідниках.	13	4	-	3	-	6
Тема 6. Кинетика процесів фотопровідності.	12	4	-	2	-	6
Тема 7. Рекомбінація нерівноважних носіїв заряду.	8	4	-	-	-	4
Тема 8. Механізми фото-е.р.с. в напівпровідниках.	12	4	-	2	-	6
Разом за змістовим модулем 2	45	16	-	7	-	22
Усього годин	90	30	-	15	-	45

5.2.1. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Лабораторна робота №1. Вивчення будови та градування ІЧ-спектрометра ИКС-21.	2
2	Лабораторна робота №2. Дослідження спектрів пропускання напівпровідникових кристалів CdSb та In ₄ Se ₃ .	2
3	Лабораторна робота №3. Вимірювання спектральних характеристик тонкоплівкових інтерференційно-абсорбційних фільтрів.	1
4	Лабораторна робота №4. Визначення показника заломлення за допомогою оптичного гоніометра.	2
5	Лабораторна робота №6. Вивчення будови та градування монохроматора УМ-2.	2
6	Лабораторна робота №7. Дослідження спектральної залежності фотопровідності напівпровідникового кристала.	2
7	Лабораторна робота №8. Дослідження спектральної залежності фотоерс напівпровідникової епітаксійної структури.	2
8	Лабораторна робота №9. Визначення показника заломлення і товщини напівпровідникової плівки за допомогою лазерного еліпсометра.	2

5.3. Зміст завдань для самостійної роботи

№	Назва теми	Кількість годин
1	<p>Тема 1. Вступ. Оптичні характеристики напівпровідників. Вступ. Джерела неперервного спектра. Приймачи випромінювання. Спектр оптичного випромінювання. Еталони енергії випромінювання. Проходження ІЧ-випромінювання крізь атмосферу. Спектр поглинання світла.</p>	6
2	<p>Тема 2. Основи фізики взаємодії випромінювання з напівпровідниками. Поглинання і випромінювання світла різними напівпровідниками. Непоглинаюче середовище. Слабке поглинання хвилі достатньо великої частоти. Дисперсійні співвідношення Крамерса-Кроніга. Методи вимірювання оптичних характеристик напівпровідників Комбінована густина станів. Циклотронний резонанс, ефект обертання Фарадея.</p>	6
3	<p>Тема 3. Поглинання випромінювання в напівпровідниках. Оптичні елементи ІЧ-техніки. Переходи домішка-зона. Структура енергетичних зон напівпровідників. Поглинання і відбивання хвиль газом вільних носіїв заряду. Коефіцієнти поглинання і випромінювання при оптичних переходах зона – зона. Напівпровідникові лазери. Критичні точки. Непрямі міжзонні переходи в невідродженому Ge і Si. Переходи із глибоких зон. Міжзонні оптичні переходи в сильнолегованих напівпровідниках. Спектри поглинання сильнолегованих напівпровідників.</p>	6
4	<p>Тема 4. Явища світіння в напівпровідниках. Спін-орбітальне розщеплення енергетичних зон. Правило суми сил осцилятора. Віртуальні переходи. Ефекти згасання. Плазмові ефекти. Поляритони. Електрооптичні ефекти. Електропоглинання і електровідбивання. Модуляційна спектроскопія. Магнітооптика: магнітоплазмові ефекти; міжзонні переходи в квантуючому магнітному полі. Експериментальні результати вивчення поглинання в різних областях спектра. Тонка структура спектрів.</p>	5
5	<p>Тема 5. Фотопровідність в напівпровідниках. Частотна залежність фотопровідності. Модуляція світла. Вплив рівнів прилипання при монополярній провідності і біполярній провідності в напівпровіднику. Методи вимірювання стаціонарної фотопровідності. Методи із постійним та модульованим освітленням.</p>	6
6	<p>Тема 6. Кинетика процесів фотопровідності. Обчислення фотопровідності: режим постійного струму; режим постійного поля; режим максимальної чутливості; випадок малої відносної</p>	6

	чутливості. Поріг чутливості. Виключення впливу контактів. Виключення впливу неоднорідності освітлення.	
7	Тема 7. Рекомбінація нерівноважних носіїв заряду. Фотопровідність при наявності поверхневої рекомбінації і дифузії носіїв заряду. Вплив поверхневої рекомбінації на об'ємні властивості напівпровідників.	4
8	Тема 8. Механізми фото-е.р.с. в напівпровідниках. Сучасні фотоприймачі і граничні значення їх характеристик. Шуми фотоприймачів. Прилади виявлення і спостереження. Оптична фільтрація і модуляція. Растри. Застосування інфрачервоної техніки в промисловості і наукових дослідженнях. Основні характеристики електронно-діркових фотоелементів. Вольт-амперна характеристика фотоприймача. Люкс-амперна характеристика. Спектральний розподіл фоточутливості. Температурна залежність темного струму, фотоструму і фотое.р.с. Експериментальна перевірка співвідношення для вентильної фотое.р.с. Фотое.р.с. в області домішкового збудження.	6

6. Система контролю та оцінювання

Види та форми контролю

Формами поточного контролю є усна чи письмова (тестування, реферат, лабораторна робота) відповідь студента, модульна контрольна робота та ін.

Формами підсумкового контролю є екзамен.

Засоби оцінювання

Засобами оцінювання та демонстрування результатів навчання можуть бути:

- контрольні роботи;
- стандартизовані тести;
- реферати;
- презентації результатів виконаних завдань та досліджень;
- студентські презентації та виступи на наукових заходах;
- завдання на лабораторному обладнанні,
- інші види індивідуальних та групових завдань.

Критерії оцінювання результатів навчання з навчальної дисципліни

Критерієм успішного проходження здобувачем освіти підсумкового оцінювання може бути досягнення ним мінімальних порогових рівнів оцінок за кожним запланованим результатом навчання навчальної дисципліни.

Знання студентів на екзамені оцінюється як з теоретичної, так і з практичної підготовки. Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів за шкалою ECTS та національною шкалою на екзамені з дисципліни “ Оптичні і фотоелектричні явища в напівпровідниках ”:

Студент має відповісти на три питання до дисципліни “ Оптичні і фотоелектричні явища в напівпровідниках ”, які поставлені у відповідному білеті. За відповідь на перше і друге питання у білеті студент може максимально одержати по 13 балів, на третє питання –

14 балів, результати цих відповідей додаються. Результати іспиту оцінюються відповідно до прийнятої уніфікованої університетської шкали - 40 балів від загальної 100-бальної, при цьому по окремих питаннях білета виставляється:

0–2 балів. Студент виявляє слабке уявлення про суть оптичних і фотоелектричних явищ в напівпровідниках.

3-5 балів. Студент має фрагментарні уявлення з предмету вивчення і може відтворити окремі його частини. Знає основні закономірності оптичних і фотоелектричних явищ в напівпровідниках, але не розуміє їх призначення.

6-7 балів. Студент невпевнено знає окремі розділи, означення, факти, що стосуються оптичних і фотоелектричних явищ в напівпровідниках, неповно розуміє конструкцію та функціонування оптичних елементів і систем.

8-9 балів. Студент за допомогою викладача відтворює основні частини навчального теоретичного матеріалу, дає визначення основних понять і формулює окремі закони й закономірності, що розглядалися в курсі.

10-11 балів. Студент самостійно відтворює значну частину навчального матеріалу, формулює закони й закономірності, що розглядалися в курсі, але допускає несуттєві помилки. Може пояснити процеси або явища, які стосуються принципів оптичних і фотоелектричних явищ в напівпровідниках.

11-12 балів. Студент самостійно відтворює практичний і теоретичний навчальний матеріал, пояснює суть фізичних основ оптичних і фотоелектричних явищ в напівпровідниках, узагальнює їх, але допускає неточності.

12-14 балів. Студент вільно володіє засвоєними знаннями і використовує їх у нестандартних ситуаціях, самостійно оцінює суть оптичних і фотоелектричних явищ і процесів, встановлює зв'язки між різними розділами, має системні знання з предмета, аргументовано використовує їх, у тому числі в проблемних ситуаціях; самостійно знаходить і використовує інформацію згідно з поставленим завданням; аналізує додаткову інформацію.

У відомість обліку успішності та залікову книжку (індивідуальний навчальний план) студента заноситься сумарна кількість балів поточного (0-60 балів) та підсумкового контролю (екзамен; 0-40 балів) згідно такої таблиці:

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
	Оцінка (бали)	Пояснення за розширеною шкалою
Відмінно	A (90-100)	відмінно
Добре	B (80-89)	дуже добре
	C (70-79)	добре
Задовільно	D (60-69)	задовільно
	E (50-59)	достатньо

Незадовільно	FX (35-49)	(незадовільно) з можливістю повторного складання
	F (1-34)	(незадовільно) з обов'язковим повторним курсом

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне оцінювання (аудиторна та самостійна робота) T1, T2 ... T10 – теми змістових модулів											Екзамен (Кількість балів)	Сума- рна к-ть балів	
Змістовий модуль 1						Змістовий модуль 2						40	100
T1	T2	T3	T4	-	-	T5	T6	T7	T8	-	-		
6	8	8	8	-	-	8	8	6	8	-	-		

7. Рекомендована література

Методичні та наукові роботи автора

1. **Стребежев В.М.** Дисертація канд. фіз.-мат.наук “ Фоточутливі елементи і тонкоплівкові інтерференційні фільтри на базі CdSb та In₄Se₃ ”, спеціальність 01.04.01 – Фізика приладів, елементів і систем. Захищена 15.03.2002р. в Інституті термоелектрики, м. Чернівці.
2. **V.M. Strebezhev**, I.M. Yuriychuk, P.M. Fochuk, V.V. Strebezhev, V.G. Pylypko, M.O. Sorokatyi. Ellipsometric studies and scanning electron microscopy of Cd_{1-x}Mn_xTe films and layers modified by laser irradiation // Proc. SPIE. – 2020. – V.11369. – P. 1E-1 – 1E-8. IF (Scopus) =0,45, SNIP= 0,39.
https://drive.google.com/file/d/1pRXYAawZWKUdk_F1VhbkQQNe41jxvx_o/view
3. **V. M. Strebezhev** Application of infrared semiconductors interference filters for optical sensors in express spectroscopy of organic materials/ V.V. Strebezhev, G.Vorobets, R. Hurjui, R.Rogov, Strebezhev V.V. Food and Environment Safety//Journal of Faculty of Food Engineering.– Ștefan cel Mare University. Suceava, Vol. XIV, Iss.1, 2015.– p. 93-100.

4. Стребезев В.В. Властивості оптичних і фотоелектричних елементів на основі кристалів In_4Se_3 , $\text{In}_4(\text{Se}_3)_{1-x}\text{Te}_{3x}$ / В.В. Стребезев, **В.М. Стребезев**, С.В. Нічий, І.М. Юрійчук // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2013. – Том 66, Вып. 6/12. – С. 113 - 116.
5. Ю.К. Обедзинський, Б.М. Грицюк, В.В. Стребезев, **В.М. Стребезев**, І.М. Юрійчук. Фоточутливі гетероструктури і фільтри інфрачервоного діапазону на монокристалах CdSb , In_4Se_3 // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2012. –6/12(60) . – С.44-46.
6. Патент на корисну модель № 50924, Україна, UA, МПК (2009), С30В 13/00; С30В 29/10; С30В 31/00. Спосіб виготовлення фоточутливої гетероструктури на основі In_4Se_3 // Винахідники: Воробець Г.І., Мельничук Т.А., **Стребезев В.М.**, Власник: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – заявка у 2009 13943; заявл. 30.12.2009; публ. 25.06.2010. Бюл.№12.

Основна

1. Павлов С. М. Основи мікроелектроніки : навч. посібник / С. М. Павлов ; Вінниц. нац. техн. ун-т. - Вінниця : ВНТУ, 2010. - 224 с.
2. Шалімова К.В. Фізика напівпровідників. М. 1985р. – 392с.
3. Основи метрології фотоприймачів видимого, ультрафіолетового та інфрачервоного діапазонів: навч. посібник / В.М. Годованюк, В.К. Бутенко, І.В. Докторович, В.Г. Юр'єв; [за ред. В.М. Годованюка]. – Чернівці: ЧНУ, 2014. – 440с.
4. Малышев В.А. Основы квантовой электроники и лазерной техники.- М: Выс.шк., 2005.- 543 с.
5. Уханов Ю.И. Оптические свойства полупроводников.- М: Наука, 1977.-366 с.
6. Панков Ж. Оптические процессы в полупроводниках.- М: Мир, 1973.- 456 с.
7. Бьюб Р. Фотопроводимость твердых тел.- М: Изд-во иностр. лит., 1962.- 560 с.
8. Рывкин С.М. Фотоэлектрические явления в полупроводниках.- М: Физматгиз, 1963.- 494 с.
9. Хадсон Р. Инфракрасные системы. – М.:Мир, 1972. – 534 с.
10. Сердюк В.В., Черемисюк Г.Г., Фотоэлектрические явления в полупроводниках.- К.: Либідь, 1993.- 192 с.
11. Смит Р. Полупроводники.- Изд. 2-е. М: Мир, 1982.- 560 с.
12. Беляева А.И., Сиренко В.А. Криогенные многослойные покрытия. – К.:Наукова думка, 1991. – 276 с.

Допоміжна

13. Мосс.Т., Баррел Г.,Эллис Б. Полупроводниковая оптоэлектроника.- М: Мир, 1976.-431с.

14. А.А. Щука. Электроника. Учебное пособие. СПб, БХВ-Петербург, 2006, 800с.
15. Тауц Я. Оптические свойства полупроводников в видимой и ультрафиолетовой части спектра. - М: Мир, 1967.- 75с.
16. Ансельм А.И. Введение в теорию полупроводников. - М: Наука, 1978.- 616с.
17. Полупроводниковые фотоприемники: Ультрафиолетовый, видимый и ближний инфракрасный диапазоны спектра / Под ред. В.И.Стафеева – М.: Радио и связь, 1984. – 216 с.
18. Вавилов В.С. Действие излучений на полупроводники.- М: Наука. Гл. ред. физ.- мат. лит., 1988.-192 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://e-learning.chnu.edu.ua/> - Сайт дистанційної освіти ЧНУ.
  2. http://posibnyky.vntu.edu.ua/mikro_el/81.htm
- Павлов С. М. Основи мікроелектроніки : навч. посібник. – Вінниця - 2010.
3. https://stud.com.ua/83160/tovarovnavstvo/optichni_yavischa_napivprovidnikah
  4. https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/32034/1/Kvantova_elektonika.pdf
- О.С. Кривець, О.О. Шматько, О.В. Ющенко. Квантова електроніка
Навчальний посібник. Суми. 2013.